

Kongevalg

1448

Den 28. september 1448 stod en høj, ung mand i efterårsvejret på Viborg Landsting. Jyderne hyldede hertug Christian af Oldenburg (1426-1481) som Christian 1. af Danmark. Det var den første af mange hyldninger og kroninger – som konge af Danmark, konge af Norge, til sidst også af Sverige. Det havde ingen ventet bare et år før, men kong Christoffer (1416-1448) var død uden arvinger, og Danmarks riges råd havde besluttet sig for Christian. Rigsråderne havde travlt. Fred i landet krævede en konge, og kongen var nøglen til at fastholde unionen med Norge og Sverige. Men der havde været tid til politiske forhandlinger, og den nye konge havde underskrevet en foreløbig håndfæstning, hvor han gav løfter til gengæld for at blive valgt. Og så var der altså fest fra Viborg til Trondheim. Jubelråbene gjaldede og de gejstlige sang. Walther, Andreas og Hans, kongens trompeterer, blæste fanfarer. Men de festlige hyldninger og højtidelige kroninger hvilede på et grundlag af politik.

I rigsrådet sad der en ærkebisp, seks biskopper, et par abbeder og en snes rige adelsmænd. De var i deres gode ret til at pege på en ny konge. Forholdet mellem rigsrådet og kongen var nemlig omtrent det samme som mellem paven og kardinalerne i dag: Kongen udpegede rigsråder, og rådet valgte hans efterfølger. Danmark var et valgrige. Hvis der var en kongesøn, var valget næsten givet på forhånd; men uanset hvem der blev valgt, måtte den nye konge først blive enig med rådet om betingelserne.

"Haremanden" er en herremand, som er en hare, det vil sige en kujon. Han er tegnet i et skrift, der angreb adelens indsats i 1600-tallets krige. Andre elitors kritik og rivalisering er et vilkår for enhver topeelite og fører regelmæssigt til topeelitens fald.
|| Det Kgl. Bibliotek

Christians forgænger, Christoffer af Bayern, havde rigsrådet hentet til Danmark ti år før. Dengang manglede der egentlig ikke en konge, men rådet havde tabt tålmodigheden med Erik af Pommern (ca. 1382-1459) og jaget ham på porten. Det var ikke helt klart, om rigsråderne havde *ret* til at kassere en konge, men hvis de kunne enes, havde de *magten* til det. Bisperne var mægtige krigsherrer med borge, skibe og væbnede mænd betalt af bispestolens jordegods. De andre rigsråder havde i det mindste et væbnet følge, og enhver adelsmand var kriger efter evne. Kongens egne magtresurser – hans borge og godser – blev forvaltet af et medlem af rådet eller af andre danske adelsmænd. Der var ingen kongemagt på tværs af rigsråd og adel.

Rigsrådet havde altså et bagland, nemlig den adelige stand. Det var først og fremmest adelen,

kongen mødte på landstingene. Rigsråderne var adelsmænd, og det var sjældent, at de ikke var på linje med adelen som helhed. Gejstlighed og borgerkab, de andre ledende stænder, havde også indflydelse, både i krisetider og i hverdagen. Men alt i alt var det kun nogle hundrede mennesker, der havde en aktie i magten. Danmark i 1448 var et aristokratisk samfund, og kongevalget var et højdepunkt af

Fru Sophie Brahe (1578-1646) førte regnskabet i den husholdning, hun drev med sin mand, rigsråd Holger Rosenkrantz (1574-1642). Her er hun malet i det pæne tøj, inklusive en formue i perler, ædelsten, guld, sølv og kniplinger. Magt og rigdom danser tango gennem eliternes historie, nogle gange tæt omslynget, andre gange med distance. Der er forskel både på tidsaldre, elitegrupper og enkelte mennesker. Malet i 1636.
|| [Wikimedia Commons](#)

aristokratisk magt. Det kunne samtiden også godt se. 100 år efter konkluderede en fransk statsteoretiker, at Danmark nærmest var en aristokratisk republik, ikke et rigtigt kongedømme. Kun Polen og Sverige hørte hjemme i samme kategori.

Den sociale elite

Forholdet mellem konge, rigsråd og stænder var unikt, opstået i 1300-tallet og slut i 1660. Men hvis man generaliserer, er det typisk for de mennesker, der udgør toppen et af samfund: De er gensidigt afhængige. De fungerer som et samlet system, selv om de også er rivaler og kan komme i konflikt. De kan beskrives som en pyramide med en ganske lille øverste top og trinvist bredere kredse nedenunder. De har tilsammen greb om samfundets formelle magt – i middelalderen kongemagten. De har netværk, der formidler og modificerer de formelle forhold. De har personlige egenskaber og resurser, der gør det muligt for dem at stige op, men de lever også med risikoen for at synke ned. De er også repræsentanter for et bagland, hvor de er ledende på et lavere niveau, og hvor der er mennesker, som de støtter, og som til gengæld støtter dem.

Disse mennesker er samfundets *elite*. Ordet "elite" bruger vi om de dygtigste, men det er også et fagligt begreb i sociologi og politisk videnskab. Fra videnskaben har det bredt sig til samfundsdebatten. Her handler det ikke om dygtighed, i hvert fald ikke nødvendigvis, men om anseelse, dominans, magt. Det er ikke det samme som det brede begreb klasseforskel, men retter søgelyset mod den øverste top. Begrebet blev formet omkring 1900 som kritik af afstanden mellem idealer og virkelighed i det liberale demokrati, den frie markedsøkonomi og den socialistiske bevægelse. Kritikerne pegede på, hvordan dominerende "eliter" fandtes overalt, og de

søgte efter mekanismer, der skabte ulighed mellem klasser og individer. Opstigning og nedstigning af personer og grupper skabte *elitecirkulation*, men ikke udjævning.

Der er masser af uenighed i eliteforskningen. Rummer det mest sandhed at tale om én elite eller om flere eliter? Er eliten kun dem i toppositioner, eller skal man inkludere andre, som er i stand til at øve stor indflydelse på samfundet? Stor magt giver elitestatus, men hvordan skal man se på de rige? Magt fører tit til rigdom, og rigdom til magt, uden at de to ting falder mekanisk sammen. Men ordet "elite" har vundet hævd som et ord for de øverste i samfundet på tværs af tidsalder, sted og sprog. Det er praktisk at have sådan et ord. Så kan vi diskutere på tværs af tid og sted, hvem der var eliten, og sammenligne fortidens eliter med vores.

Eliternes historie er en stor bid af hele samfundets historie, alt for meget til én lille bog. Det, der kommer her, er derfor tre snapshot, grove karikaturer af samfundets tilstand i tre tidsaldre. Variationerne bliver undertrykt, og dynamikken groft forsømt. Overskrifterne er samtidens nøgleord. Kapitlet om *Stænderne* handler om tiden fra mit startpunkt i 1448 til revolutionen i 1660, hvor enevælden blev indført. *Rangen* beskriver enevældens tid fra 1660 indtil den næste revolution i 1848-1849. *Klasserne* handler om tiden under folkestyrets grundlove, altså fra 1849. Stadig den tid, vi lever i.

Han ser uskyldig ud, den lille præstemand fra 1594 på prædikestolen i Skamstrup Kirke. To generationer før havde lutherske prædikanter været en selvbestaltet, alternativ elite af opinionsledere. De undergravede den gamle kirkes ledere, og deres følgere gennemførte reformationen. Den nye lutherske kirke fik en ny kreds af ledere, hentet blandt de første lutheranere. Et revolutionært eksempel på elitecirkulation.
|| Dorothy Jones/
Livinghistory.dk

Stænderne

1448-1660

”Adel og borger, præster og bønder”. Sådan lød det i en revyvisе fra 1944, som ikke er glemt endnu. Midtaldserens forestilling om *stænder* spøger stadig, når man skal tale om bund og top i samfundet.

Ordet ”stand” dukker op på dansk i betydningen ”samfundsgruppe” i 1400-tallet. I hele Europa fandtes ideen om, at samfundet var sat sammen af de fire stænder, som visen remser op, men ikke i den rækkefølge. I 1448 var gejstligheden fornemst. Dernæst kom adelen, så borgerne, til sidst bønderne.

Reformationen i 1536 degraderede de mægtige biskopper til kirkelige embedsmænd. Så rykkede den gejstlige stand langt ned under adelen. Borgerne tabte også terræn, fordi de vigtigste byer havde holdt på den forkerter hest i Grevens Fejde – den borgerkrig, der lige var slut. Det gav adelen en voldsom dominans, politisk, socialt og kulturelt, så historikerne har givet perioden fra 1536 til 1660 øgenavnet ”adelsvælden”. Det er faktisk også først på den tid, det bliver rutine at bruge ordet ”adel”. I officielle dokumenter stod der tidligere ”riddere og svende” eller lignende. Først i 1523 bruges ”adel” sammen med de ældre udtryk, og i 1534 er det nye ord blevet standard. Stændersamfundet ændrede sig, og sproget fulgte med.

Reformationen var altså en revolution, ikke bare i kirken. Den deler perioden op i to dele, hvor eliterne var forskellige. Forestillingen om de fire stænder var dog fælles. Ligeledes valgkongedømmet, rigsrådet og adelens dominans.